

Kozmični žarki

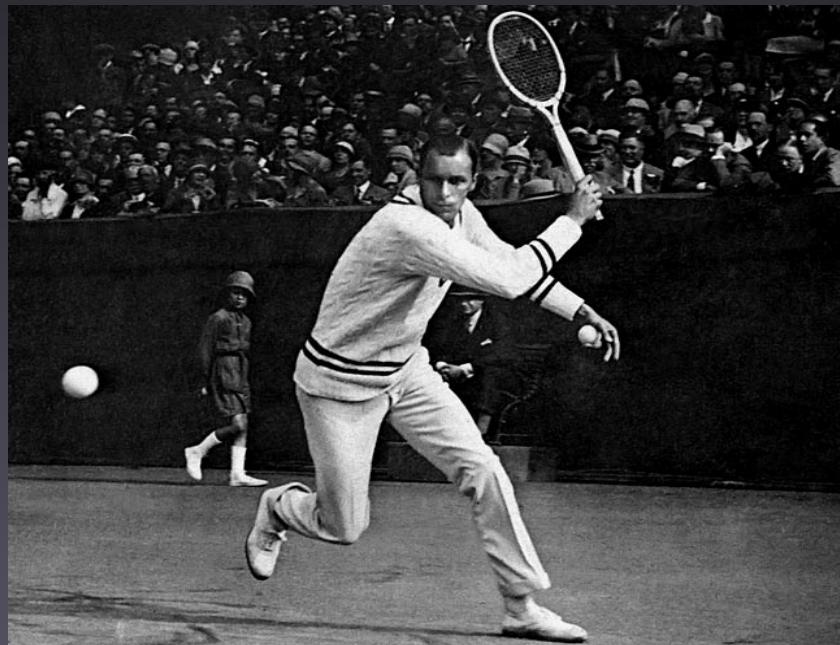
Drejc Kopač, FMF

Povzetek

- Delci
- Odkritje
- Lastnosti
- Izvor, nastanek, pospeševanje
- Moderni detektorji
- Zaključek

Delci

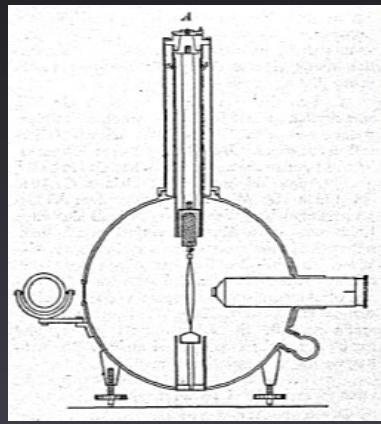
- Nabiti delci (ionizirana atomska jedra, elektroni, pozitroni, anti-protoni, ...)
- $m_p = 1,67 * 10^{-27}$ kg
- Hitrosti blizu c
- $E = 10^{10} - 10^{20}$ eV
- $E_{\max} = 3 * 10^{20}$ eV = 50 J

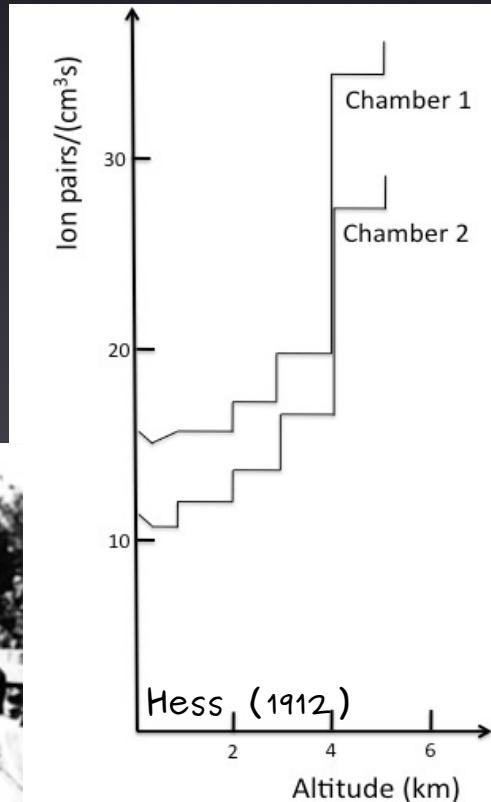
$$\rightarrow 150 \text{ km/h} \rightarrow mv^2/2 \approx 50 \text{ J}$$

Kratka zgodovina

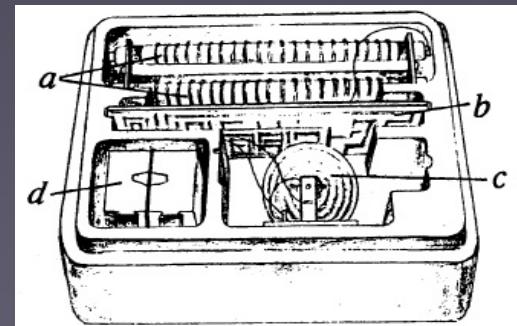
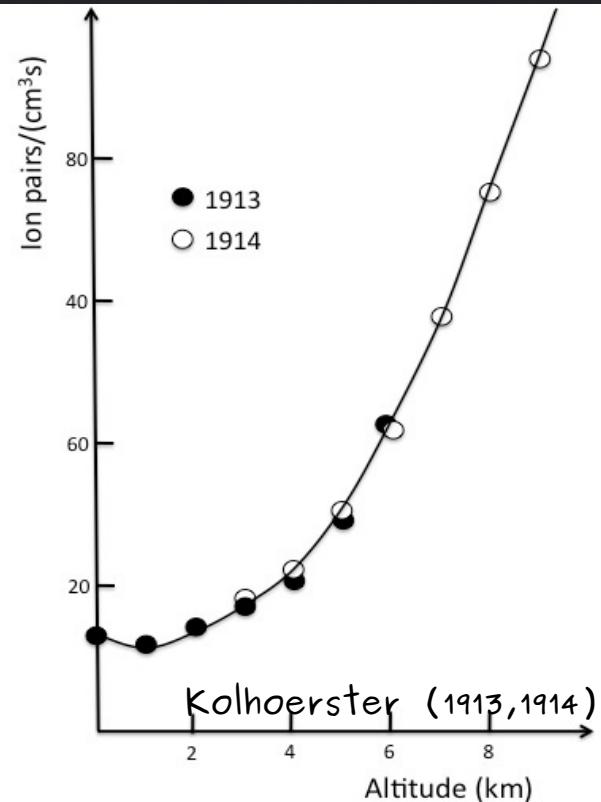
- Odkritje: Victor Hess, 1912 (NN 1936)

Wulf-ov
elektrometer

Shema radio
sonde za
detekcijo KŽ

Pomembni mejnik

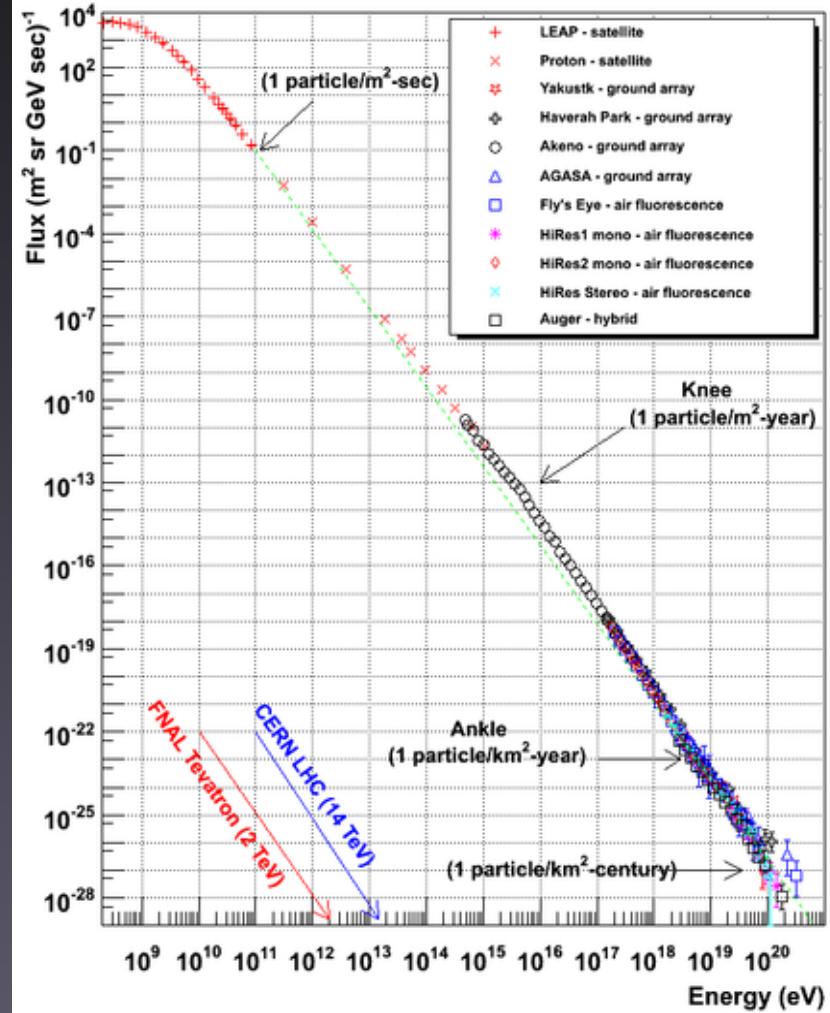
- e^+ : Carl Anderson (1932, NN 1936)
- μ^- : Anderson & Neddermeyer (1936 – 1937)
- Sekundarni Kž: Pierre Auger (1937)
- Fermi: mehanizem pospeševanja na udarnih valovih (1949)
- Odkritje Kž z $E_{\max} = 3 \cdot 10^{20}$ eV (1991)
- 1995: Projekt Pierre Auger (SLO, UNI NG)

Klasifikacija KŽ

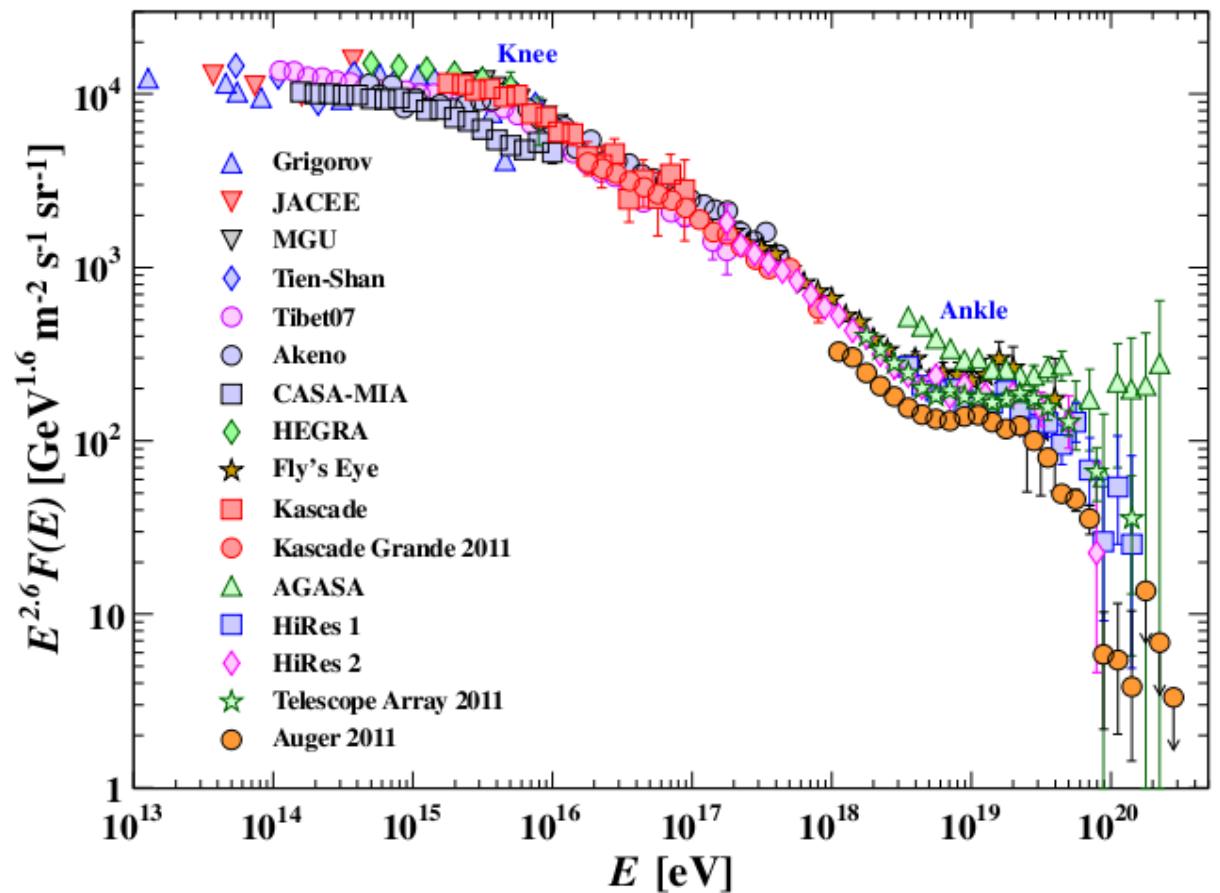
- Sončevi
 - maksimum pri sončevih izbruhih, pri izmetu sončeve mase
 - tipične energije: $E < 1 \text{ GeV}$
- Galaktični
 - daleč od sončevega sistema, v naši galaksiji
 - zelo energetski
 - potenčni spekter, največ med 100 MeV in 10 GeV, kolen: 10^{16} eV
 - večino protoni (H jedra), okrog 10% He jedra (α), 1% težjih jeder
- Ekstragalaktični
 - izvor izven naše Galaksije, vendar zelo majhen fluks
 - UHECR (ultra visoko-energetski), do $E = 10^{20} \text{ eV}$

Spekter K ζ

Cosmic Ray Spectra of Various Experiments

Hanlon (2013)

Beatty & Matthews (2011)

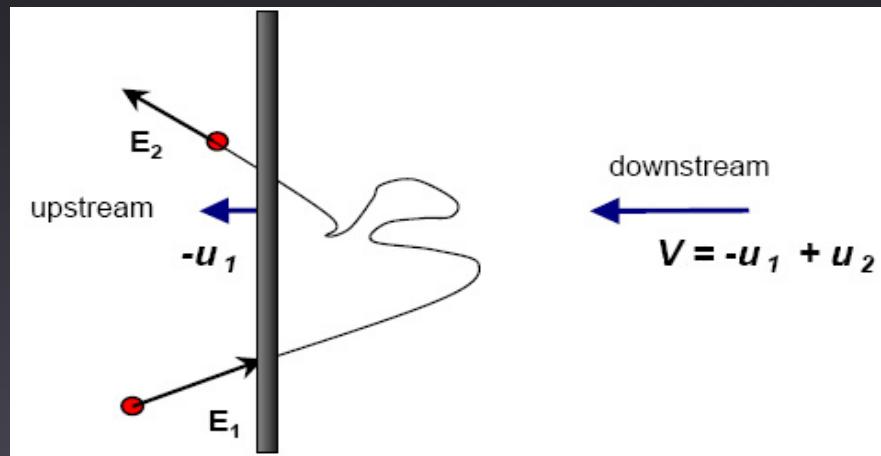
- Potenčni spekter
- „Koleno“, „gleženj“
- GZK padec pri 6×10^{19} eV (150M LY)
(Greisen ter Zatsepin & Kuzmin, 1966)

Pospeševanje Kž

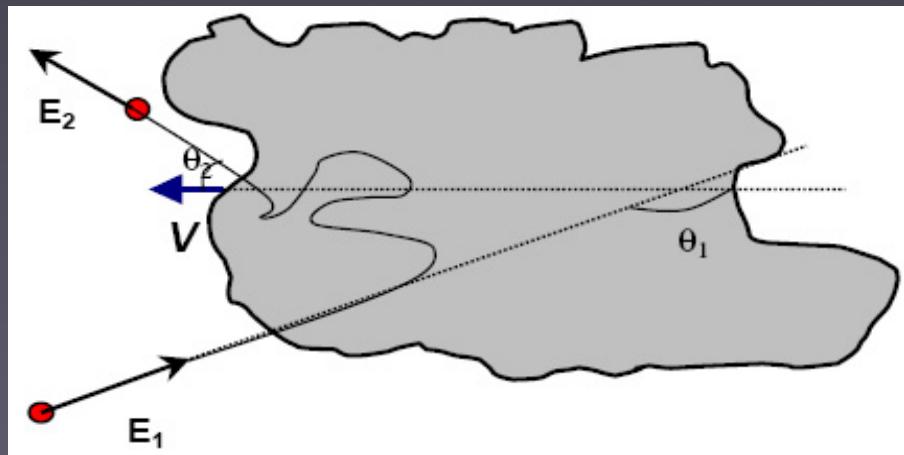
- Fermi-jevo pospeševanje I in II reda
 - I: pospeševanje na udarnih valovih (npr. v ostankih supernov)

$$dE/E \approx (4/3) V/c$$

$$V \ll c$$

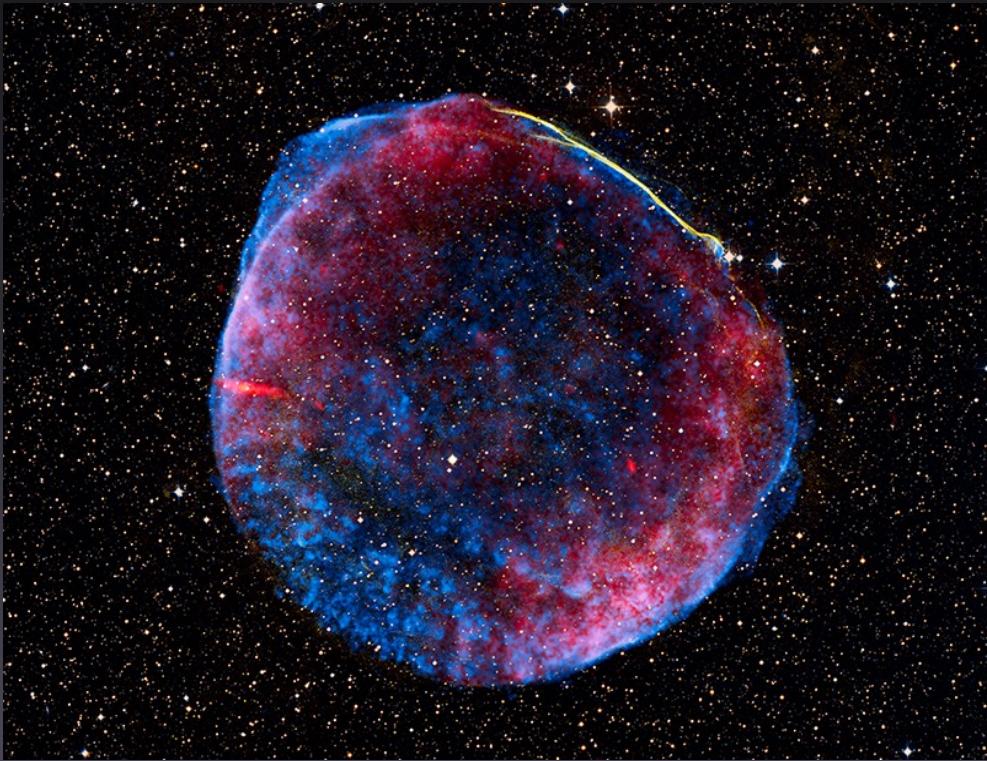

- II: pospeševanje v močnih magnetnih poljih (''magnetno zrcalo'')

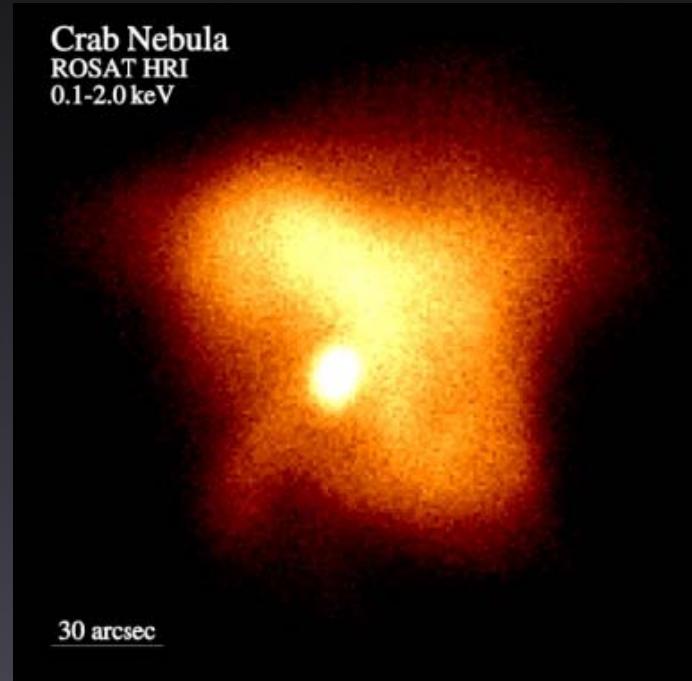
$$dE/E \propto (V/c)^2$$

Izvori KŽ

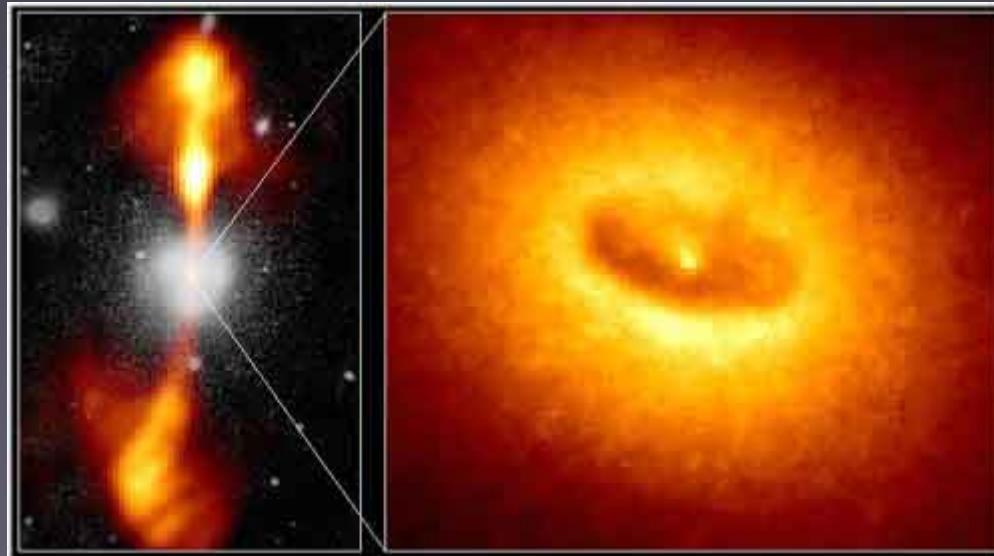

Ostanek SN 1006
(radio: rdeče, rentgensko: modro)

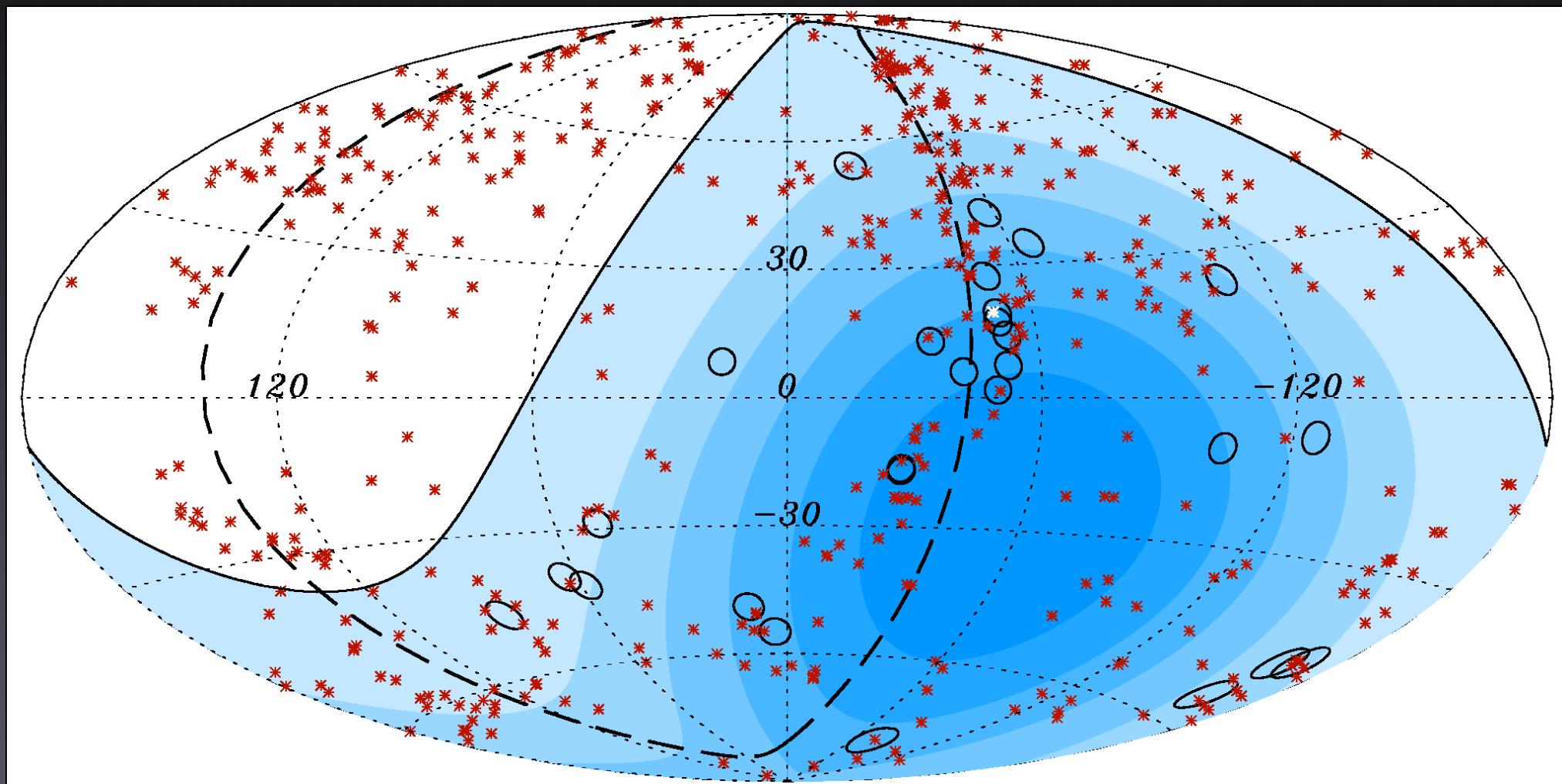
NGC 4261, AGN
Levo: radijski curki; desno: vidno

Meglica Rakovica; rentgensko

Izvori Kž

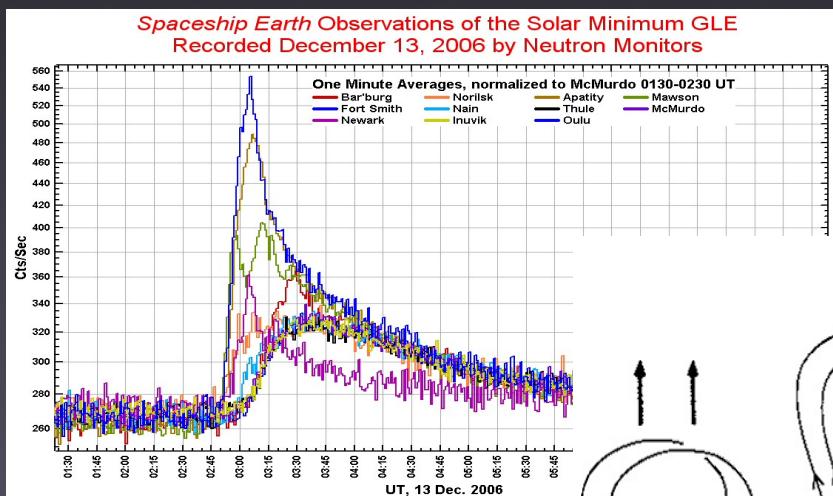

Pierre Auger, 2007, Kž z $E > 5.7 \times 10^{19}$ eV (črne elipse) naj bi prihajali iz AGN (rdeči križci so AGN do 75 Mpc, bel križec je najbližji Centaurus A)

Pospeševanje KŽ

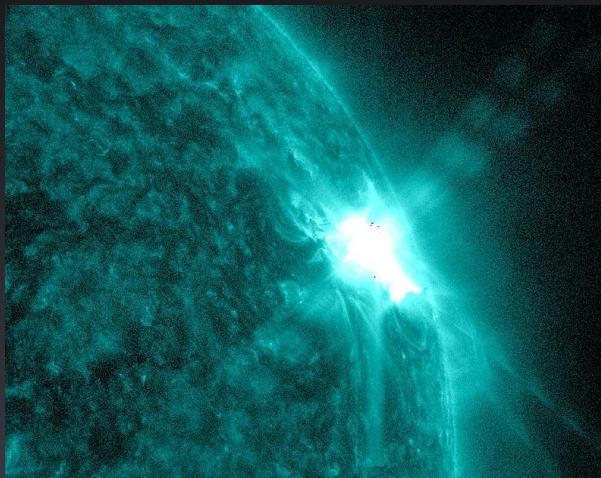
• Za Sonce:

- Sončevi izbruhi s koronalnimi izmeti mase (CME)
- GLE: povišan fluks KŽ Sonca

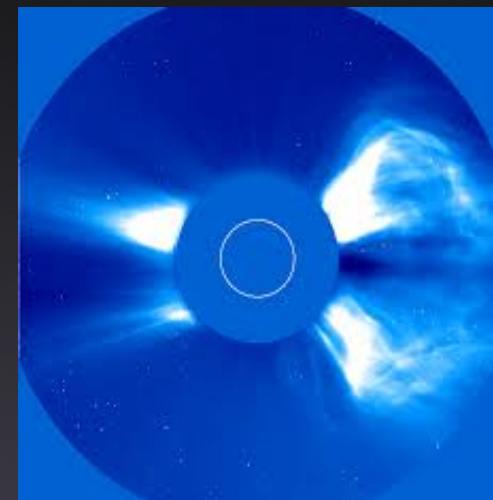

GLE 13.12.2006

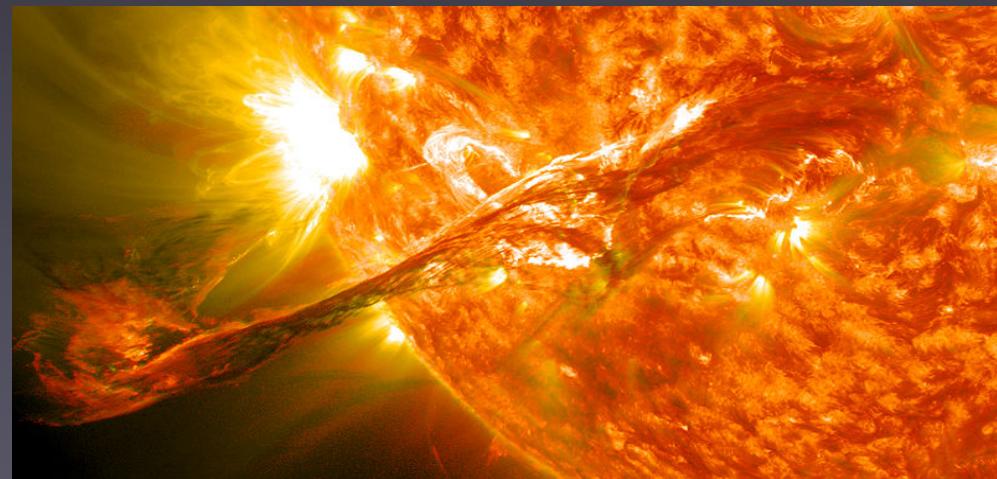
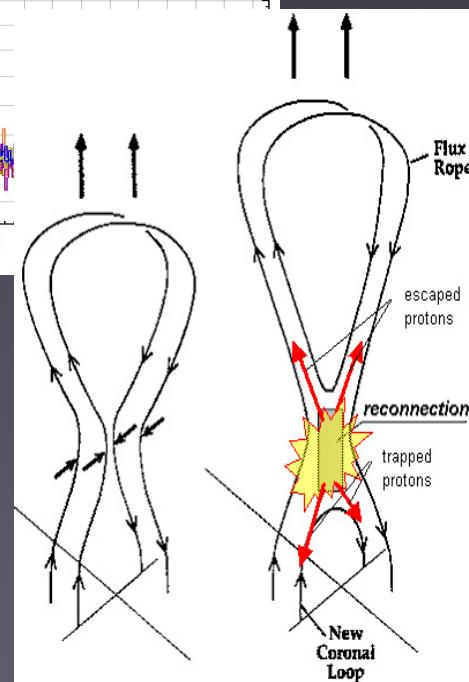
Magnetna sklopitev

Sončev izbruh (2012)

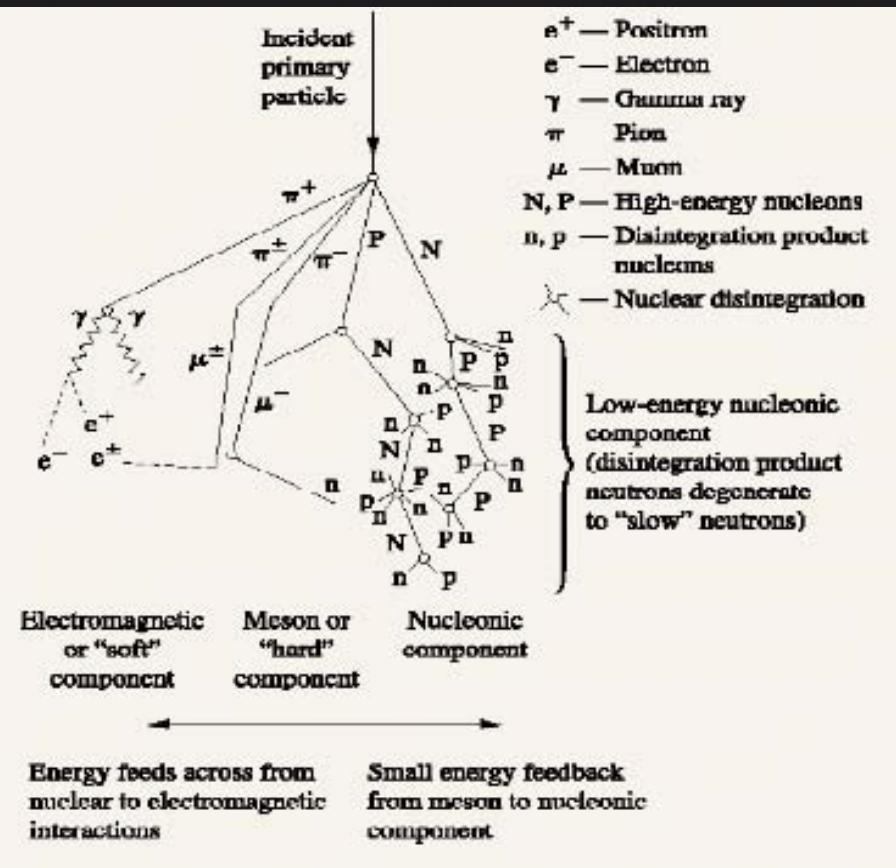

SOHO CME (1997)

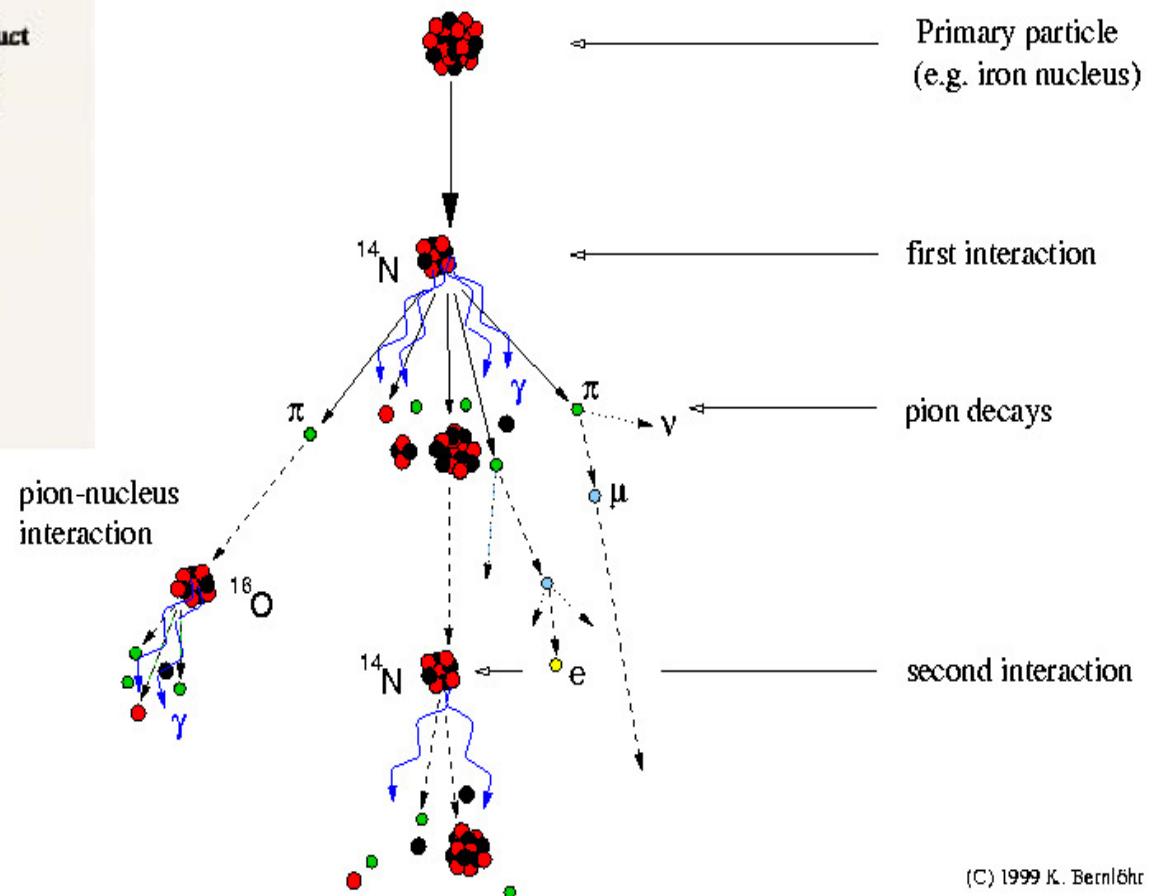
Koronalni izmet mase (2012)

Nalivi KŽ (showers)

- V atmosferi nastane kaskada sekundarnih KŽ

Development of cosmic-ray air showers

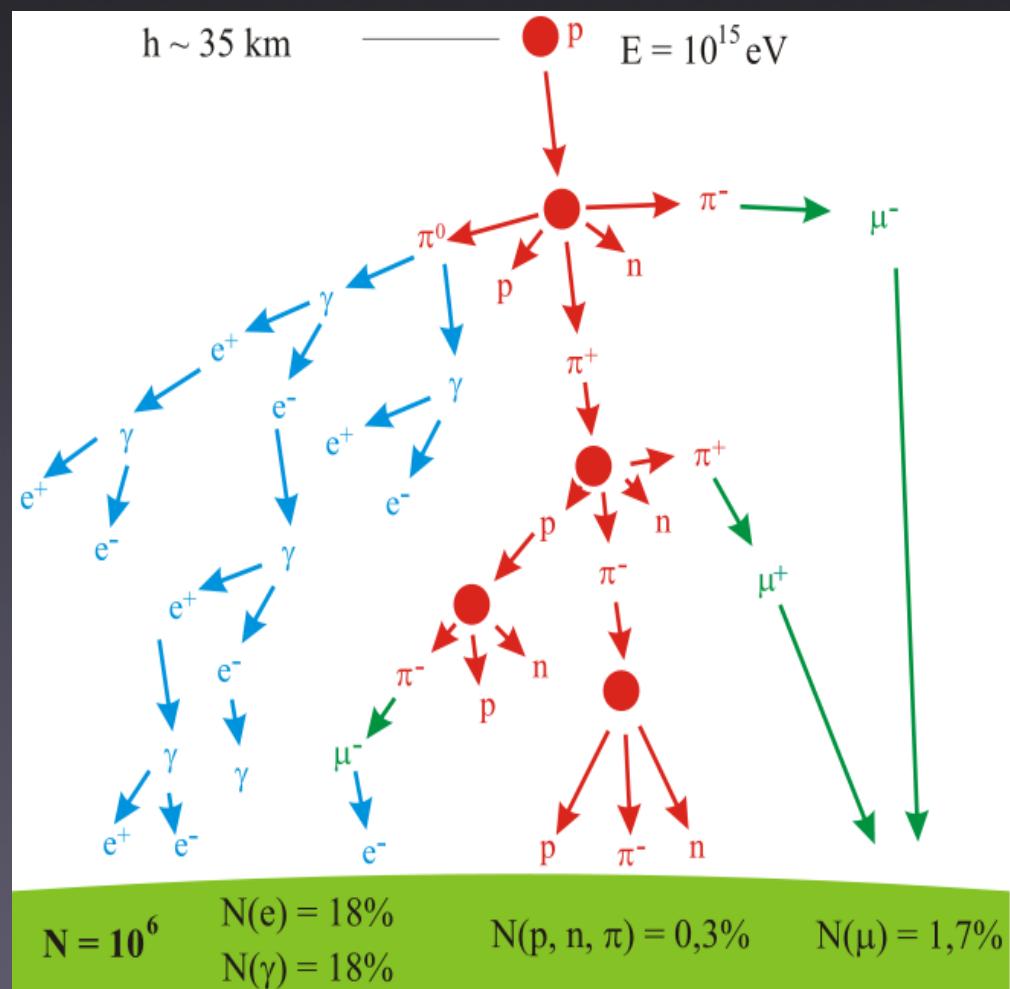

PP protona je mnogo manjša od gostote atmosfere

Nalivi Kč (showers)

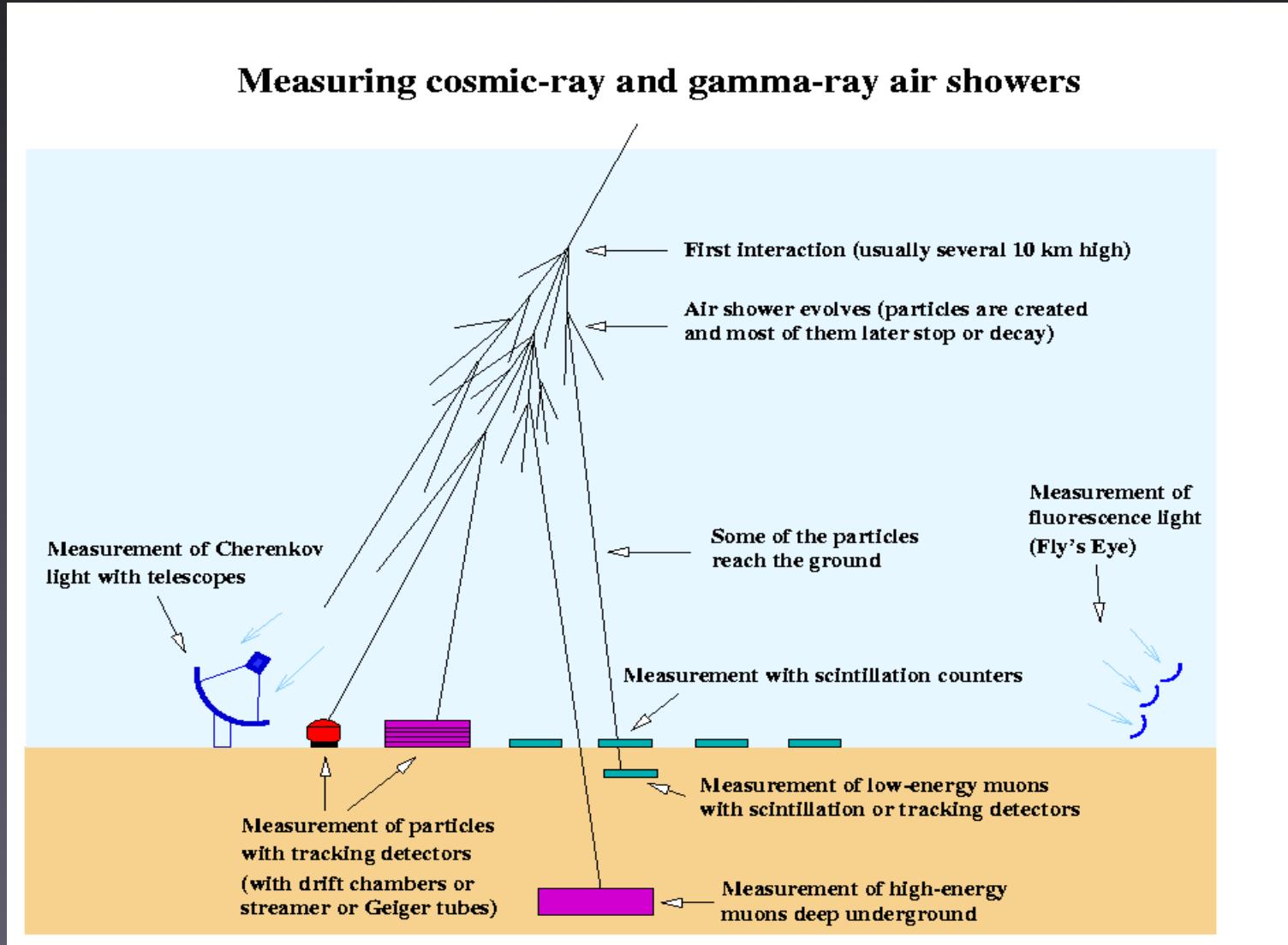
- Mehka komponenta (e^- , e^+ , gama)
 - Trda komponenta
(mioni, nevtrini)
 - Jedrska komponenta
(p , n)

Particle	Interaction			mass (MeV)	lifetime	Atmospher. absorb.length (g/cm ²)
	electromagn.	strong	weak			
Pion	x	x		≈134	≈26 ns	≈115
Muon	x		x	≈106	≈ 2 μs	≈260
Neutron		x		932	12 min	≈140
Proton	x	x		938	stable	≈110
Electron	x			0.511	stable	≈100
Photon	x				stable	

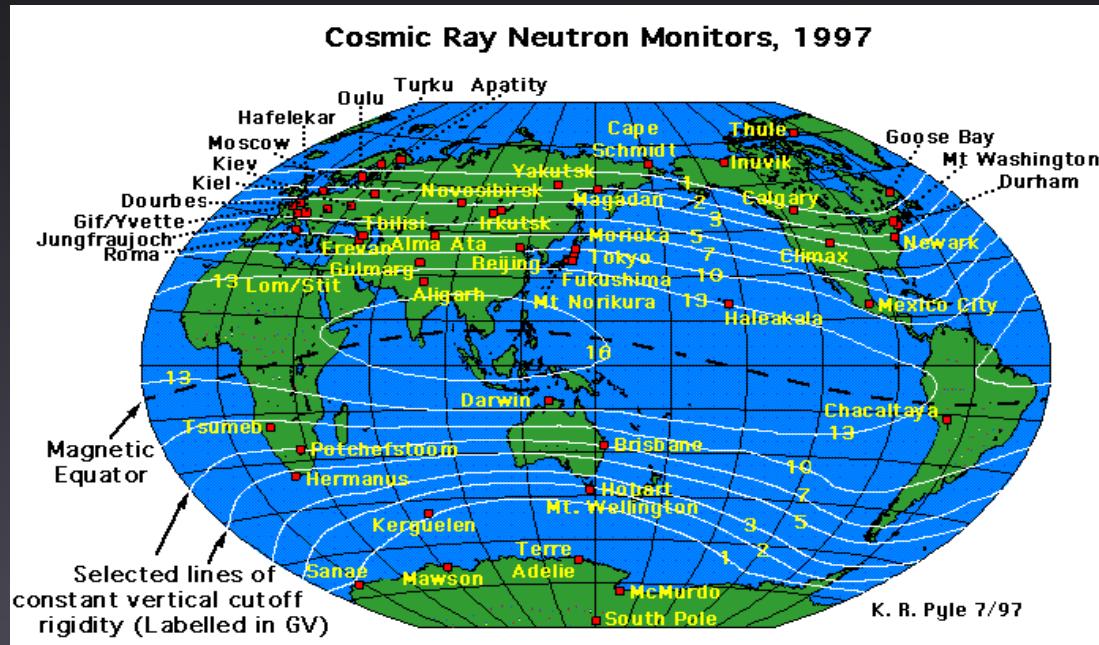
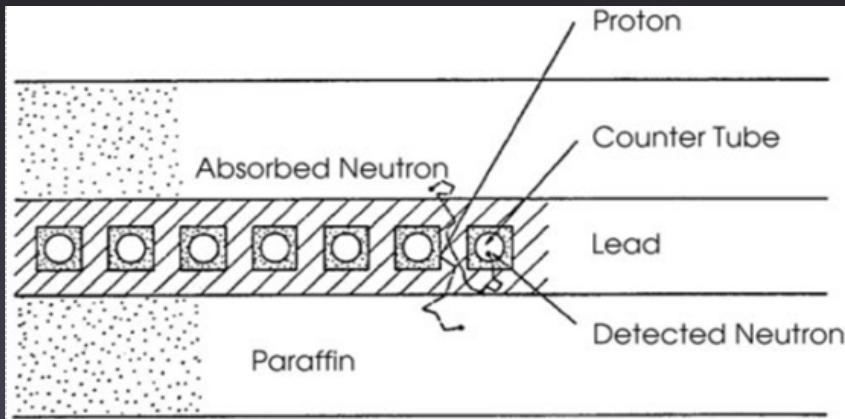
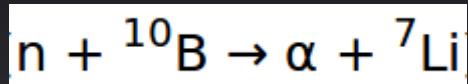
Detekcija Kž

- Pod Zemljo, na Zemlji, v zraku in v vesolju (do roba sončevega sistema)

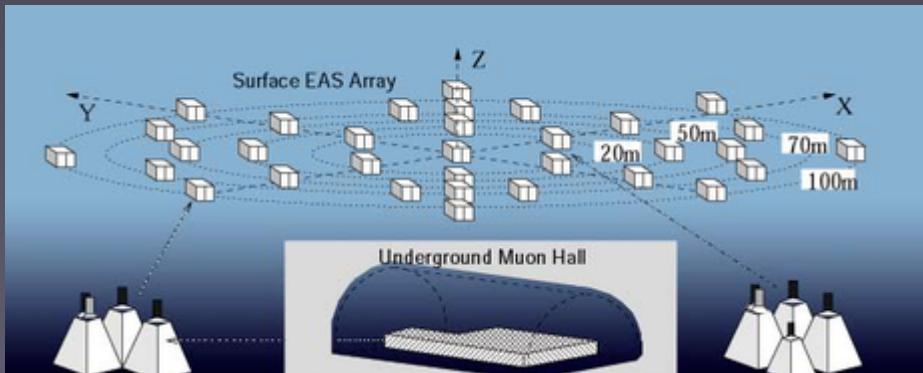

Na zemlji in pod zemljo

- Nevtronski monitorji: merjenje jedrske komponente

- Mionski detektorji: pod zemljo (le $> 5\text{GeV}$ mioni)

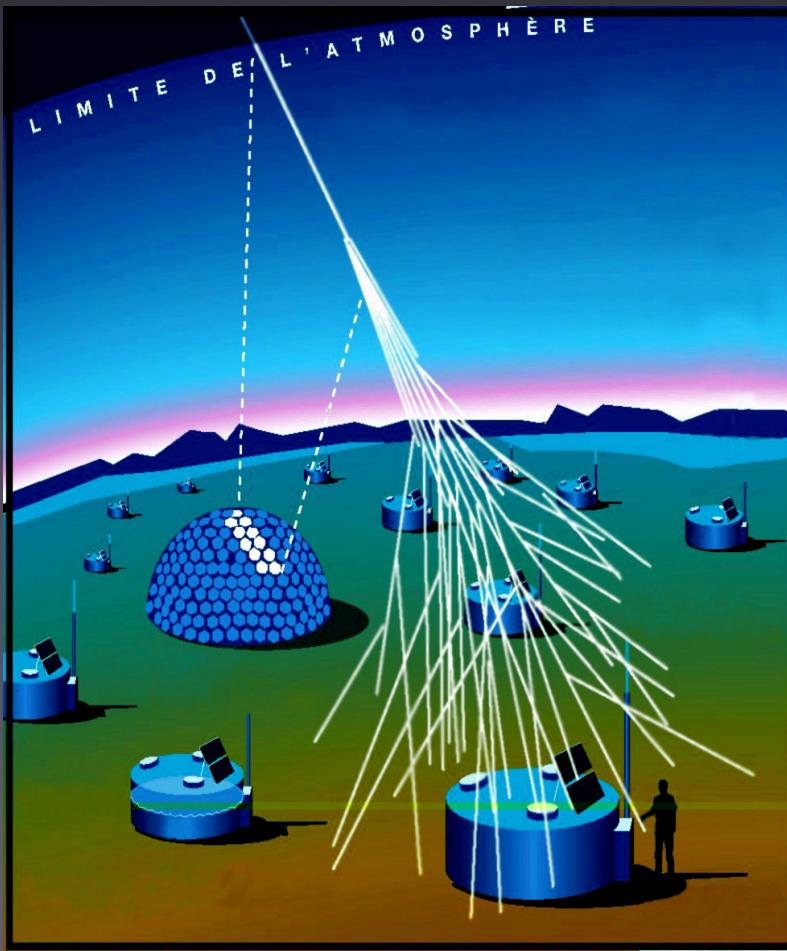

GAMMA eksperiment v
Armeniji na 3200mnv

Scintilatorji

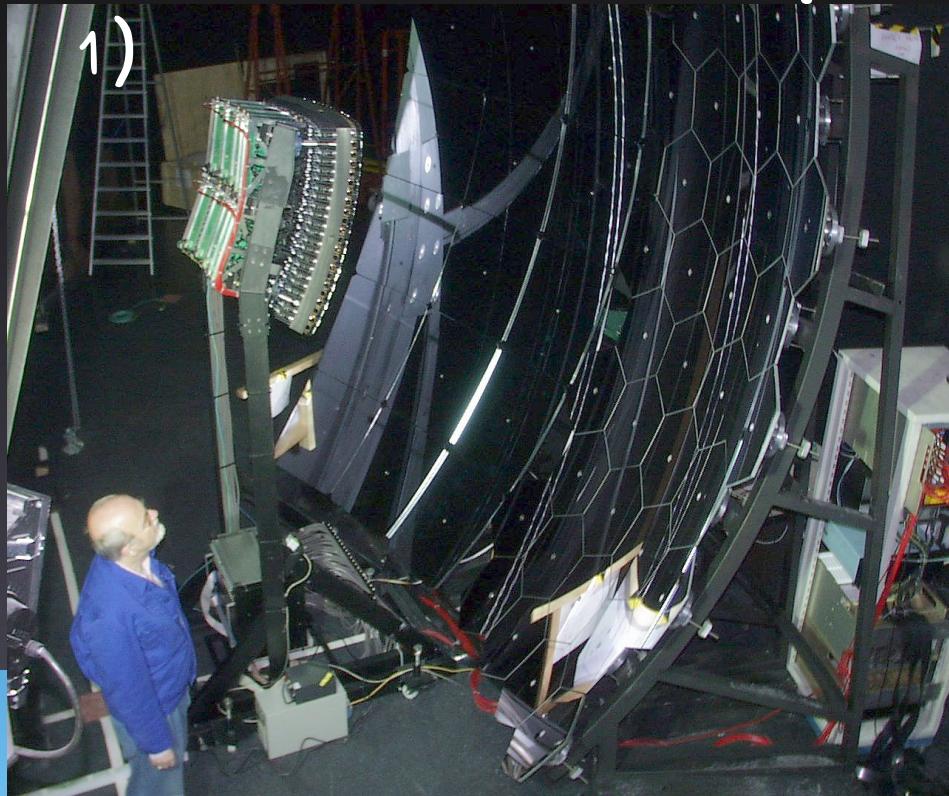
Na zemlji in pod zemljo

- Čerenkovo sevanje: MAGIC, VERITAS, Pierre Auger
- Atmosferska fluorescencija: Fly's Eye, Pierre Auger
- Neutrini: IceCube

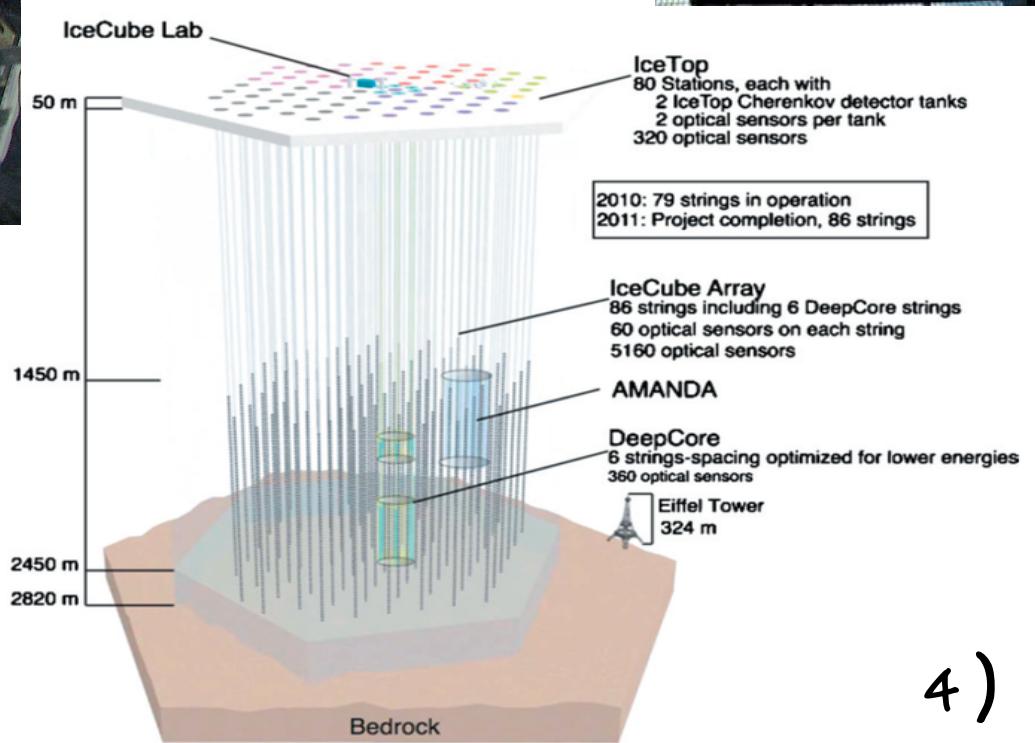

Pierre Auger: Argentina, 1600 vodnih tankov preko 3000 km^2 , 4 fluorescentski teleskopi

Na in pod zemljo

- 1) Pierre Auger
- 2) HiRes - Fly's Eye
- 3) MAGIC (17 m)
- 4) IceCube

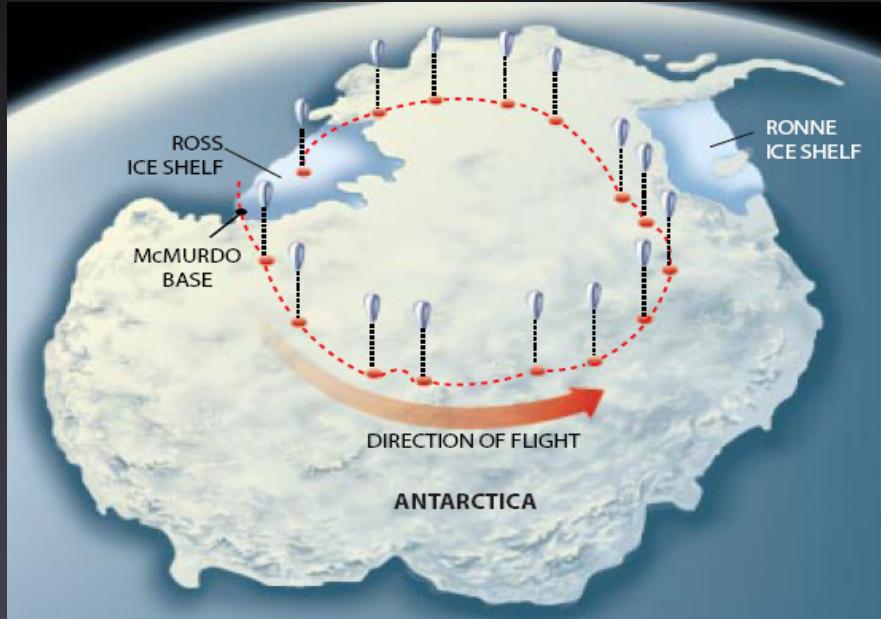

V zraku in v vesolju

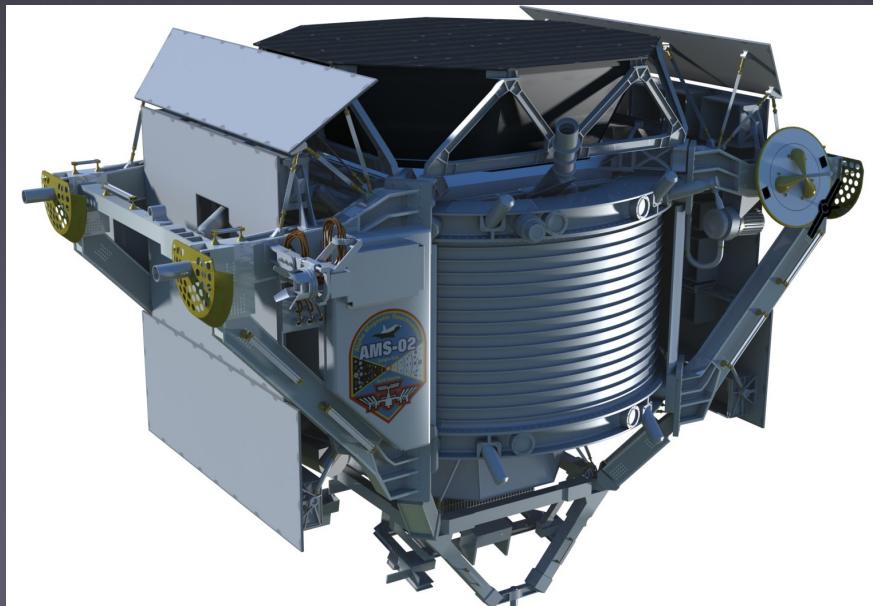
- Balonski eksperimenti

$h = 40-70\text{ km}$

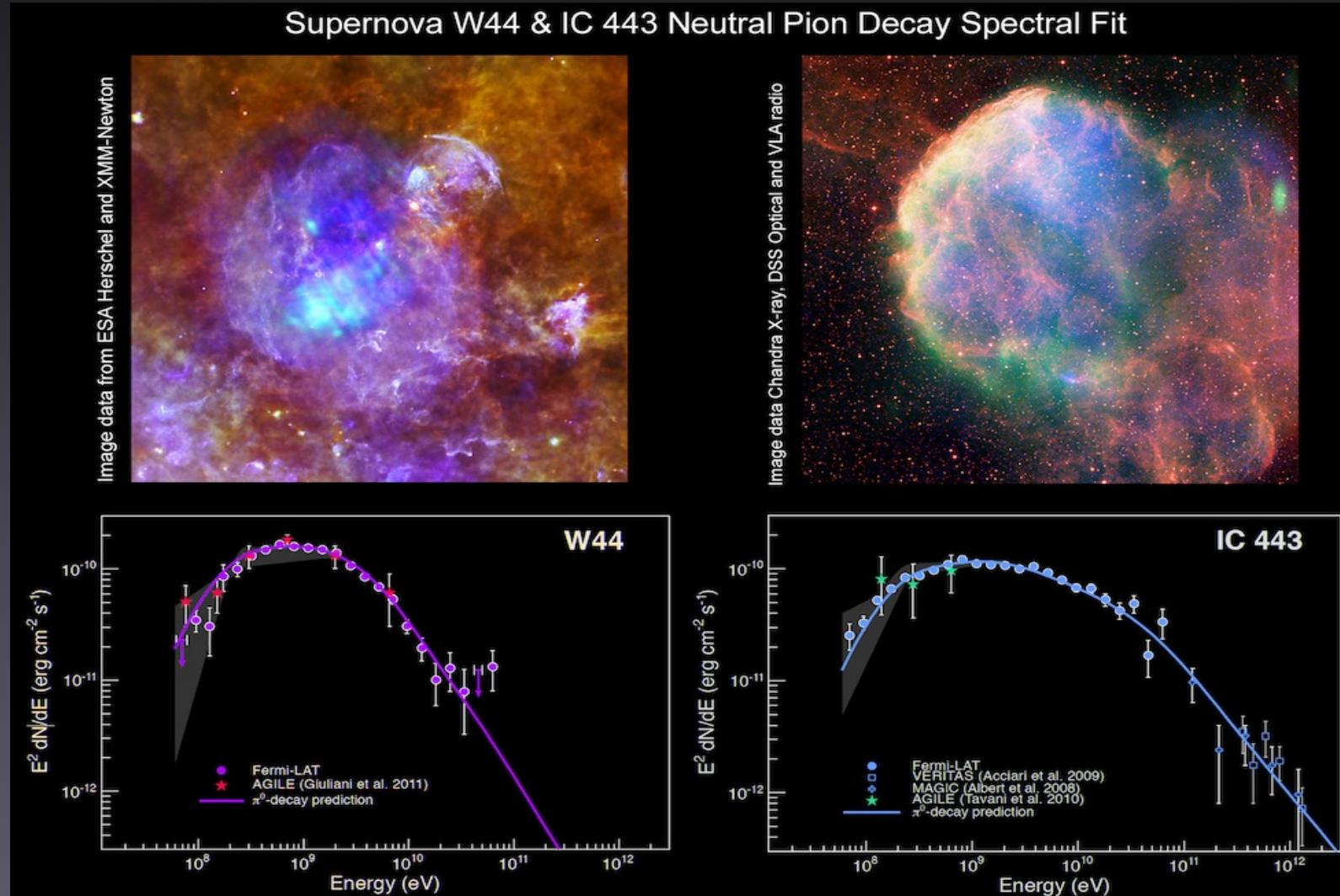

- Sateliti in instrumenti na vesoljskih misijah:
 - AMS-02
 - Fermi
 - Voyager 1 & 2

Zadnji rezultati: Fermi (2013)

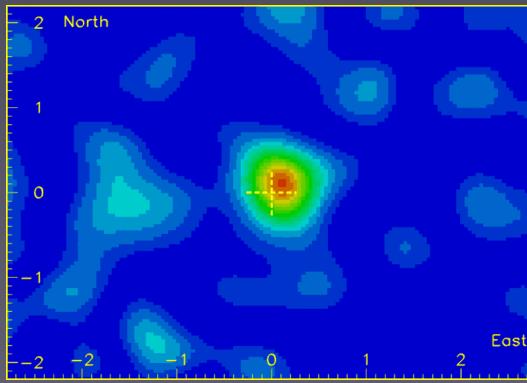
- Ostanki SN: gama žarki iz energetskih protonov

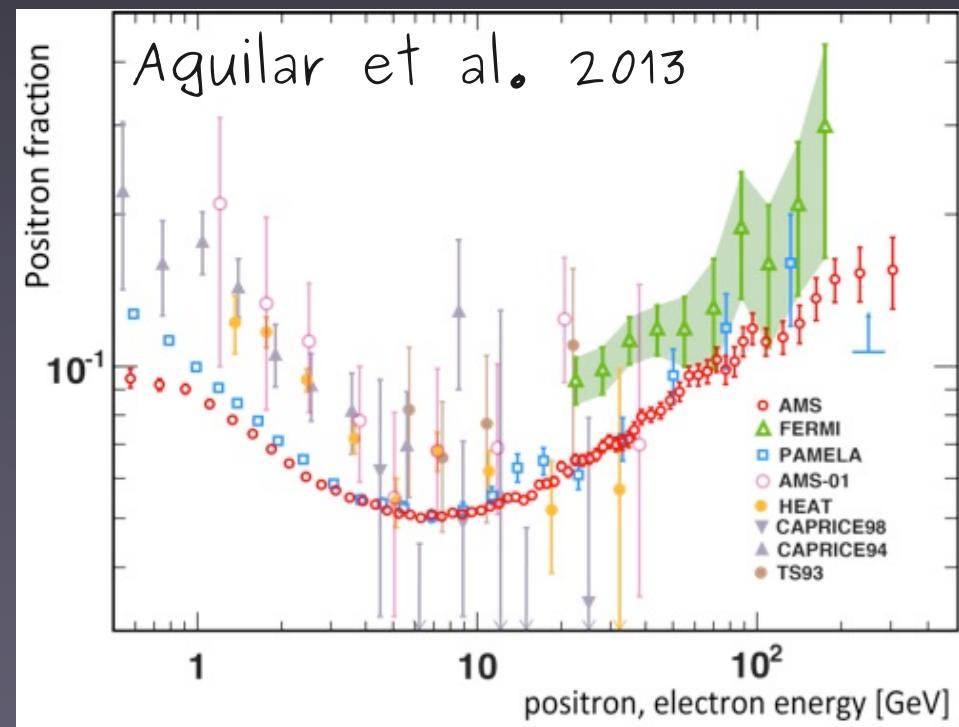
- Video: <https://www.youtube.com/watch?v=C3ue7cEocvI>

Zanimivosti:

- KŽ imajo vpliv na elektronske naprave, sploh v vesolju in visoko v atmosferi
- KŽ (relativistični elektroni) povzročajo strele, saj je prav energetski e^- potreben za začetek procesa
- Raziskave antimaterije in temne snovi:
 - iskanje nevtralinov z detekcijo e^+ z AMS-02
- Senca Lune:

Mionski detektor
Soudan 2

Zanimivosti: doza sevanja

